

Voigt Vilmos

A JÖVŐRE EMLÉKEZTETÉS

Ha a kommunikációt a szó szoros értelmében vesszük, háromféle változatát is megkülönböztethetjük: a jelenre vonatkozó, a múltra vonatkozó és a jövőre vonatkozó „üzeneteket”. Ezek megléte és különbségeiknek is megléte nem szorul külön magyarázatra. Az idődimenziók eltérő volta jellemzi őket.

Az emlékezés és az emlékezet igen sokféle társadalomtudomány által megközelíthető, komplex jelenségek. Ezeknek van pszichológiai (sőt fiziológiai és biológiai) oldala, azonkívül ezek a történeti (és társadalmi) tudat megnyilvánulásának is fontos tényezői. Valamely kultúra egyáltalán nem működhet a maga múltja nélkül, és az erre való „kulturális emlékezést” szoktuk *tradíciónak* nevezni. Az erre való közvetlen utalást, ráhatást, olykor egész egyszerűen az erre vonatkozó parancsokat nevezhetjük *emlékeztetésnek*, azt jelölve ezzel a „műveltető” megnevezéssel, hogy itt emlékek kreálását, generálását, megőrzését igényeljük és működtetjük.

Ami mostani témánkat illeti, a jövőre vonatkozó kommunikáció, pontosabban szólva „a jövőre vonatkozó emlékeztetés” nemcsak elméleti lehetőség, hanem ilyen konkrét példákat is tudunk idézni. Természetesen számunkra az is fontos tény, hogy ilyen példák mind a magyar, mind a nemzetközi folklórban jól ismertek.

Általában véve az eszkatológikus történetek, a jóslások tekinthetők ilyen szövegeknek, pontosabban az ilyen műfajokon belül fordulnak elő a jövőre való emlékeztetések. Ezeket számon tartja mind a vallástudomány, mind az irodalmi szövegek vizsgálata, mind a folklorisztika. Természetesen mi itt csupán az utóbbi körbe tartozó jelenségekkel foglalkozhatunk.

Noha újabban nálunk is igazán népszerűvé váltak (olykor egyenesen üzleti termékek lettek) az ú.n. „halálközeli élmények”-re vonatkozó visszaemlékezések, ezeket két okból sem tartottuk tüzetesen megvizsgálni jelen dolgozatunkban.

Egyrészt kevés az ilyen *hiteles* magyar történet. A nálunk megjelent közlések is nemzetközi (gyakran szintén üzleti termékeknek tekinthető) forrásművekre építenek. Az ilyen, nem eléggé tisztázott eredetű szövegek legtöbbször átírt, átideologizált, az olvasót vagy hallgatót nem tájékoztatni, hanem meggyőzni kívánó alkotások. Olyanok, mint a boszorkányok létezését igazolni szándékozó boszorkánymondák. Nem lehetünk elég óvatosak felhasználásuk során! Mint-hogy manapság már nálunk is majdnem mindenki tudja, minek kell az ilyen szövegekben meglenni (a halál pillanatának közelében sötét alagúton halad át a

testetlenül lélek, amely felülről és kívülről szemléli testét, az út végén nagy, fényes térbe jut, itt az ismert vallási szimbólumok elevenednek meg előtte, stb.) – e mozzanatok sorra meg is jelennek, és az esetleg nem is ilyen szövegrészeket már az élményközlők is ilyen módon interpretálnak; kommentálók pedig mindebben új bizonyítékát látják hitük érvényességének. Éppen a történetek folklór jellege tűnik el az ilyen „propaganda fidei” következtében.

Másrészt az ilyen „halálközeli élmény”-beszámolókból sokkal inkább a jövőből, mint a jövőre vonatkozó utalások vannak. Ha tehát e történetek igazán fontosak is, akár a kollektív vagy az egyéni memória vizsgálata szempontjából is – mégsem nevezhetjük ezeket egyszerűen „a jövőre való emlékeztetésnek”.

Viszont a valóban a jövőre emlékeztető szövegek jól ismert típusa az, amikor valaki elmondja, milyen nagy változások is lesznek a jövőben.

Nálunk a legismertebb ilyen történeteket Polner Zoltán 1981-es TV-dokumentumfilmjéből (*A Teknyőkaparó*) ismeri a nagyközönség, és a magyar folklór-kutatás is. Az ehhez tartozó néprajzi gyűjtés-kötetében¹ a szerző maga összegzi gyűjtésének eredményeit. Több mint húsz faluban másfél százánál több szövegben emlékeztek a „Teknyőkaparó”-nak nevezett jósra, aki nem a mi századunkban élt, és főként a technika fejlődését, az erkölcsök romlását és a nagy vészek, háborúk eljöveteletét jósolta. Leginkább a lócs nélküli kocsi (autó) meg a vasmadár (repülőgép) ragadták meg ezek közül az utókor figyelmét. „Lám, most már éppen úgy is van, beigazolódott a jóslat” – mondták a kései adatközlők.

Polner délalföldi gyűjtéseinek voltak előzményei, ő mégis úgy gondolta, hogy a „Teknyőkaparó” alakja Csongrád megyei sajátosság.

Néhány korábbi utalás után 1986-os előadásában, majd 1998-as könyvében² Gagy József jóval szélesebb távlatból foglalkozott a jelenséggel. *„Megmondta mi volt, mi van, mi lesz” – Az „ezer telik ezer nem” típusú hiedelmekről ; mai paraszti közösségek történelem- és világképéről* igazán jó, eligazító címmel jelzi témáját. Adatait a korondi folklórban közismert Horokály Józsi bá, a Szentegyháza város egykor különálló részének (Nagyoláhfalu vagy Szentegyházásfalú) hagyományában élő Bálint Virág Károly bá, Szolokma községben Tő Minya bá (polgári neve Gábor Mihály volt), a gyimesi csángók között két jó, a vén Bezsán és Húz Bence voltak ugyanilyen, a jövőre emlékeztető jósok. Az említett emberek igazi életrajzáról nem mindig tudunk biztosat. Horokály (csakugyan ez volt a becsületes neve?) esetleg a napóleoni időkben (!) élt. Bálint Virág Károly az 1950-es évek elején halt meg. Húz Bence nemcsak a Gyimesekben volt ismert. Ott csak átutazott, és körülbelül száz évvel azelőtt, Magyarországról jött. Több csíki faluban is tudtak róla. Itt Úz Bencének hívták. (Amint köztudott, halhatatlanná a nevet Nyíró József először 1933-ban megjelent regénye tette, amelyben azonban a hősnek egészen mások a legfőbb jellemvonásai, és ő az író kortársa.)

¹ Polner 1980. A téma szerepel későbbi kötetében is. Polner 1996. 54-62. Mindazáltal az a benyomásom, hogy Polner végtére sem tette soha közzé összes, ilyen jellegű szövegfeljegyzését.

² Gagy 1998.

Minthogy folklorisztikánkban méltó figyelmet váltottak ki Gagyí írásai, nem szükség itt az általa összegyűjtött adatok mindegyikét itt bemutatnom. Ám egy tipikus szöveget mégis idézek tőle.

Az 1919-ben született Kovács András (Márféfalván) ezt mondta egy ilyen jósról: „Édesapám beszélt erről, s nagyapám. Egy embert úgy neveztek: Suttog Pál. Hogy akkor a gépjárműveknek még híre-nyoma se volt, hogy ilyeneket csináljanak. S az a bizonyos Suttog Pál megjósolta, hogy olyan kocsik lesznek, hogy ló nem kell eleibe s az úton halad. Olyan szekeret csinálnak, hogy az emberek beleülnek, s a levegőbe felszállnak vele. Az emberek récepajtában tüzelnek a kemencék helyett. Na, ilyeneket sokat hallottam az öregektől. Tehát ez a bizonyos Suttog Pál, azért nevezték Suttog Pálnak, aszmonták, hogy neki(k) egy olyan angyala van, hogy azt más nem látja, csak ő, s az súgja a fülbe, hogy ezeket mondja.”³

E történettel kapcsolatban a következő tipikus vonásokat sorolhatjuk fel:

1. Nem tudjuk, mikor is élt a jósló (még az autó és a repülőgép megalkotása előtt jóslott, azaz az adatközlő, K. A. születése előtt).
2. A jó s neve, foglalkozása, életmódja különös.
3. Valamiféle természetfeletti tudással bír. (Történetünkben egy angyal „suttog” a fülbe.)
4. Amit egykor, a jövőre vonatkozóan mondott, azóta meg is történt.

Sok esetben az ilyen jósoknak további szövegeket is tulajdonítanak, amely ugyan eddig még nem valósultak meg, de bekövetkezésüket várják, valószínűnek találják.

Mindez kimeríti a „jövőre emlékeztetés” fogalmát.

Gagyí érdeme ezen kívül még két vonatkozásban nyilvánvaló. Egyrészt az ő adataiból világos igazán, hogy nem elszigetelt, „csongrádi” jelenséggel számolhatunk, inkább csupán a korábbi gyűjtések ilyen adatainak szórványos volta miatt nem figyeltek fel a folkloristák e műfaj szélesebb körű elterjedésére.

Gagyí találó megjegyzései a „jóslás” idődimenziójára, valamint más folklór jelenségekkel való összefüggésére – ezek is fontos felismerések.

Még ennél is fontosabb, hogy kitűnő szakirodalomból, Mircea Eliade nyomán azt is említi, itt egy régi vallási gyakorlat nyomára bukkanunk. A *vaticina ex eventu* (‘jósszöveg a már bekövetkezett eseményből’) megnevezése e gyakorlatnak azt jelenti, hogy az ilyen szövegek szerzői már megtörtént eseményeket adnak elő próféciaként. Ehhez a találó megjegyzéshez nincs mit hozzátennünk. Legfeljebb azt hangsúlyoznánk még, hogy itt nem csupán a „történelem” (vagyis a múlt) a jóslások tárgya, hanem a további jövő is, amelyre mintegy emlékeztetnek. A már bevált jóslások, jóslásrészletek hitelesítik a még meg nem valósultakat is.

Gagyí dolgozatát ismeri, sőt fel is használja Gógh Zsolt az ezredfordulós jövendölésekről szóló írásában, amely egy igazán heterogén jellegű tanulmánygyűjteményben látott napvilágot. Ebből számunkra a leginkább megnyugtató

³ Gagyí 1998. 45.

Barna Gábor dolgozata volt, aki folklorisztikai keretben érintette, az ezúttal éppen az ezredfordulóhoz kapcsolódó népi vélekedések kérdését.⁴

Másik „jövőre emlékeztető” példánk még közismertebb.

Már az említett jósek is gyakran foglalkoztak konkrétabb vagy általánosabb időjóslással. Az ilyen *prognosztikának* nagy szakirodalma van a magyar néprajztudományban is. Noha itt is voltak korábbi előzmények is, mégis, azt mondhatjuk, először Szendrey Zsigmond foglalta össze ezt a hagyományt a *Magyarság Néprajza* „jeles napok” című fejezetében.⁵ Ez az elnevezés itt arra utal, hogy e napok „jeleznek” valamit, előre mutatnak. Szendrey egyetlen sor forráshivatkozást sem ad, ám maga jól ismerhette az ilyen néphagyományt, sőt maga is olyan nemzedékhez tartozott (1879-ben született), amely számára az ilyen prognosztika voltaképpen igazolható, a mindennapi élet során évtizedeken át megtapasztalt, egyszóval kipróbált magyar meteorológiai és az éghajlatra vonatkozó összefüggéseket jelentett.

Szendrey kategorizálta is a különféle „jeles” napokat. Ilyen elnevezései közül számunkra most a „negyvenes nap” a legérdekesebb. E név azt jelenti, hogy egy-egy adott nap időjárása negyven napra előre befolyásolja az időjárást. (Köztudottan ilyen például Medárd napja.) Szendrey általánosabb értelemben használja a „rámutatónap” megnevezést is, amelyet azonban nem értelmez részletesen. Mégis nyilvánvaló, hogy azok a napok ilyenek, amelyek egy másik nap időjárására „mutatnak rá” – jó előre. Néhány példájának idézésével⁶ könnyen bemutathatjuk, hogyan is érvényesül itt a jövőre emlékeztetés.

Január 1-e Újév. Mint minden kezdet, szimbolizálja az egészet. Az „*omen principii*” elv alapján, ami ahogyan ezen a napon történik, úgy lesz az egész esztendőben. Például ezért kell bőségesen enni e napon.

Január 2. Makár. Időjárásával szeptembernek és derült idejével a bő gyümölcsstermésnek rámutató napja. (Itt még az első tekintetre érthetetlen – és Szendrey által sem felismert – összefüggéseket is jól értelmezhetjük. Szeptember az év 9. hónapja, január 2-a pedig a Karácsonytól (december 24-e) számított 9. nap. Itt az „éves időjárás” olyan prognosztizálása szerepel, amelyben minden egyes nap egy-egy következő hónap időjárását jelzi előre.) Köztudottan ilyen a hagymakalendárium, vagy a Luca-nap és Karácsony közti 12 napból a jövő év hónapjaira történő időjóslás.

Az ilyen jövőre emlékeztetés az egész évet áthatja. Előre utal, és a jóslat bekövetkeztekor szokták kommentálni. Sőt, ha éppen nem is válik be ez az előrejelzés egy-egy esztendőben, az sem csorbít érvényességén. Erre is könnyen idézhetünk példát!

A március 19-iki, József-napi időjárás a nyárra utal. Sőt, e napon a szivárvány színei is a termés milyenségét jelzik előre. Hogy ez pontosan miképp is

⁴ Lásd Mojzes 2000. Ebben Gógh 2000 és Barna 2000. Barna Gábor másutt, más vonatkozásban is gazdag anyag, és jó felismerések révén érintette a magyar népi idő-használat kérdéseit. Ezekre most nem tudok kitérni.

⁵ Lásd Szendrey 1943. Ez egyébként nem tér el az 1937-es első kiadásbeli szövegtől.

⁶ Szendrey 1943. 270-271.

van – arra Szendrey nem tér ki.⁷ Nemzetközi párhuzamokból is tudjuk azonban, hogy igen sokféle magyarázat lehetséges, azaz akármilyenek látszik is a szivárvány, az általa jelzett jóslást mindig lehet beválni tekinteni.

Folklorisztikánk kimutatta (vagy legalábbis bemutatta), hogy e prognosztika elválaszthatatlan a naptárak, kalendáriumok, csíziók hagyományától, és évezredes művelődési elemeket hordoz.⁸ A jövőre emlékeztetés technikája is ilyen, széles körben és évezredek távlatában is megtalálható. Az ilyen összefüggéseket most nem volt terem bemutatni. Például éppen a 40 nap említése időjárás-határként így – művelődéstörténeti és komparatív vizsgálatok segítségével – lenne értelmezhető.

Azt pedig, mi is a közös oka a „jövőre emlékeztetés” ideológiájának: könnyen felismerhetjük. Már a *vaticina ex eventu* megoldás elméleti háttere is az idő körforgása, az „örök visszatérés”. A naptár, az évszakok rendszere ezt nyilvánvalóan dokumentálják. És ez már el is vezet ahhoz az ideológiához, amit a *Prédikátor Könyve* (I:9) oly közismerten és frappánsan fogalmaz meg: „Ami volt, ugyanaz, mint ami ezután lesz; amit megtettek, ugyanaz, mint amit ezután tesznek majd meg, és nincsen semmi új a Nap alatt.”⁹

Irodalom

BARNA Gábor

2000 A világvégével, a világ elmúlásával, a 2000. évvel kapcsolatos képzetek, in: Mojzes Imre szerk. *Ezredforduló. Tanulmányok a dátumváltásról*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal. 2000. 25–34.

GAGYI József

1998 *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Csíkszereda, KAM – Pro-Print Könyvkiadó. (Helyzet könyvek)

GÓGH Zsolt

2000 Ezredfordulós jövendölések népi hagyományunkban, in: Mojzes Imre *Ezredforduló. Tanulmányok a dátumváltásról*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal. 2000. 123–138.

⁷ Szendrey 1943. 274.

⁸ A magyar folklór időszemléletéről készített terjedelmesebb dolgozatomban (Voigt 2001) tüzetesebben foglalkoztam a kérdéskörrel, idézve ott Halász Albert, Katona Imre, Verebélyi Kincsó és mások ide vágó műveit is. Mindezt most nem ismétlem meg.

⁹ Megemlítem, hogy dolgozatomban a húsz perces időkeretbe szánt szöveg volt és most (2003 augusztusában) is csupán némi stilisztikai átfésülést végeztem el. Ezért nem utalok az újabb vagy nemzetközi szakirodalomra sem. Az előbbi jegyzetben is említett dolgozatomban mégis tartalmazhat némi továbbgondolásra alkalmas adatokat, felismeréseket. Már lezárt dolgozatom újragépelése során jutott a kezembe Szigeti Jenő új könyve (2002), amely ugyan nem érinti közvetlenül témámat, azonban a magyar apokalipszis-irodalom eddig társtalanul magas színvonalú és élvezetes műve, úgyhogy e helyütt is szeretném rá felhívni a figyelmet!

MOJZES Imre szerk.

2000 *Ezredforduló. Tanulmányok a dátumváltozásról*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal.

POLNER Zoltán

1980 *A Teknyőkaparó*. Szeged. (Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 13.)

1996 *Bábakereszttség. Népi szövegek Szeged környékéről*. Szeged, JGyTF Kiadó.

SZENDREY Zsigmond

1943 Jeles napok. In: *A Magyarság Néprajza. IV. kötet*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 269–285.

SZIGETI Jenő

2002 *A hármás angyali üzenet*. Budapest, Heted7világ Kiadó. (Evangélium mindenkinek)

VOIGT Vilmos

2002 Az idő szerepe a magyar folklórban, in: *Árva Judit – Gyarmati János szerk.: Közelítések az időhöz. Tanulmányok*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 119–133.

Vilmos Voigt

Remembering the Future

No culture can function without its own past and the „cultural remembrance” of the past is usually called *tradition*. Direct allusions, pressure and sometimes simply orders to remember can be called *making remember*. The use of causative designates that here creation, generation and preservation of memories are demanded and are in operation. Communication about the future, or more precisely „making remember the future” is not only a theoretical possibility, but actual examples can be quoted especially in connection with eschatology.

Hungarian folkloristics has demonstrated that the prognostic outlined in the present study is inseparable from the tradition of calendars, almanacs and the so called „csízió” almanacs, and it carries thousand-year-old cultural elements. For example, the 40 days period mentioned as a weather-boundary could be interpreted like this with the help of culture historical and comparative studies. We can easily realize what the collective reason for the ideology of „making remember the future” is. The theoretical background of the *vaticina ex eventu* solution is the cyclical nature of time, the „eternal return”. The calendar and the system of seasons clearly certify this.